

O ROSYJSKOŚCI SYNTETYZMU *PÓŁTORATONÓWKA*

JAN WAWRZYŃCZYK

profesor emeritus

Uniwersytet Warszawski, Polska

e-mail: j.wawrzynczyk@uw.edu.pl

(nadesłano 4.11.2017; zaakceptowano 5.11.2017)

Abstract

The note is devoted to the history of the Polish word *półtoratonówka*. The question is raised about the beginning and extinction of its Russian connotation.

Key words

Russianism, univerbation, *półtoratonówka*, polutorka truck, translation.

Резюме

О русскости универба *półtoratonówka*

Заметка посвящена истории польского слова *półtoratonówka*. Ставится вопрос о зарождении и угасании его русской коннотации.

Ключевые слова

Русизм, универб, *półtoratonówka*, полуторка, полуторатонка, перевод.

Ten rzeczownik nie występuje w żadnym z podstawowych słowników ogólnych języka polskiego (od „Lindego” do „Dubisza”)¹. Odnotowany został dopiero w jednym

¹ Ich listę z dokładnymi danymi bibliograficznymi por. w: J. Wawrzyńczyk. *250 tysięcy ciekawych słów. Leksykon przypomnień*. T. 1. Wyd. 2 poszerz. Warszawa: BEL Studio, 2016, s. 7.

ze specjalnych opracowań leksykograficznych poświęconych tzw. nowemu słownictwu polskiemu². W pracy tej wyraz został udokumentowany³ jednym jedynym cytatem – z nieistniejącej dziś gazety „Sztandar Młodych”, wydawanej w Warszawie. Rozszerzona obserwacja polskich tekstów wydanych po II wojnie światowej, wykraczająca znacznie śmieiej poza ten krąg publikacji prasowych i pozaprasowych, który ekscerpowany jest już od wielu lat przez samą Teresę Smólkową⁴, a następnie przez zespół pod jej kierunkiem, umożliwia zebranie innych świadectw bytowania rzeczownika *półtoratonówka* w języku polskim, świadectw starszych.

Najwcześniejsze świadectwa życia danego syntetyzmu, jakie mi się udało znaleźć, związane są mocno, jednoznacznie z rzeczywistością rosyjską i jej odzwierciedleniem w tekstach polskich, tłumaczonych i oryginalnych.

Charakterystyczne jest jego użycie przez Ferdynanda Goetla (pisarza o dorobku nader znaczącym dla relacji polsko-rosyjskich) w narracji osnutej na przekazie słów Rosjanina świadka zdarzeń w wiadomym lesie katyńskim:

W marcu 1940 pracowałem, jak zwykle, przy inspektach. Podczas pracy zauważyłem przejeżdżający drogą konwój samochodów. Najpierw samochód osobowy, później dwa wozy więzienne, zamknięte i czarne, znane powszechnie pod nazwą „czornyj woron”. Za nimi półtoratonówka.⁵

Nie wiemy, jakiego słowa użył w rozmowie z Goetlem rosyjski informator, mogła to być *полуторка* albo *полуторатонка*. Pierwsze poświadcza na przykład Aleksander Sołżenicyn:

Но армии проснулись, пошли в наступление, – и Наде пришлось ехать домой – опять в той же неуклюжей гимнастерке, с тем же поддельным красноармейским билетом. Полуторка увозила ее по лесной просеке, и она из кузова еще долго-долго махала ему.⁶

Drugie słowo potwierdza m.in. Warłam Szałamow:

Мы вышли к машине. Полуторатонка с откинутым кузовом⁷.

Istotne jest, że zarówno tłumacz utworu Sołżenicyna, jak i tłumacz Szałamowa wygenerowali w procesie przekładu ten sam syntetyzm: *półtoratonówka*⁸.

² *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985-1992. Cz. 2: P-Ż.* Red. T. Smólkowa. Kraków: Wydawnictwo IJP PAN, 1999.

³ Na s. 69. wyrazisty cytat posłużył zespołowi do sformułowania definicji: ‘samochód ciężarowy, którego dopuszczalna ładowność wynosi półtorej tony’.

⁴ Por. T. Smólkowa. *Nowe słownictwo polskie. Badania rzeczowników.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.

⁵ Por. F. Goetel. *Czasy wojny.* Londyn: nakł. Katolickiego Ośrodka Wydawniczego „Veritas”, 1955, s. 262.

⁶ Por. A. Солженицын. *Собрание сочинений в шести томах.* Т. 3: *В круге первом.* Frankfurt/Main: Посев, 1969, s. 283.

⁷ В. Шаламов. *Собрание сочинений в шести томах.* Т. 1. Москва: Терра – Книжный клуб, 2004, s. 191.

⁸ A. Sołżenicyn. *Krąg pierwszy.* Przeł. M. Kaniowski. Paryż: Instytut Literacki, 1970, s. 248; W. Szałamow. *Opowiadania kołymskie. I: Pierwsza śmierć.* Przeł. J. Baczyński. Gdańsk: Atex, 1991, s. 197.

O trwałości tekstowej, o cyrkulacji derywatu *półtoratonówka* w świecie tekstów polskojęzycznych świadczy cytat z 9. (tak!) wydania polskiego znanej powieści *В окопах Сталинграда*⁹:

Kapitan przychodzi o świcie. Za pięć minut ma tu być półtoratonówka – pojedziemy do fabryki traktorów.

Leksykalna nowość *półtoratonówka* nie została chyba odnotowana w pracy Jaworskiej o rusycyzmach¹⁰, zapewne z powodu jej nieobecności w słownikach języka polskiego.

Dla nosicieli polszczyzny, native speakerów, wciągniętych w orbitę kultury, literatury i języka rosyjskiego po 1945 roku, omawiany wyraz niewątpliwie miał konotację rosyjskości. Wraz z wygasaniem znaczenia języka rosyjskiego, związanym z zachodzącymi zmianami politycznymi, ta konotacja musiała z biegiem lat osłabnąć i w końcu zaniknąć. Równocześnie zaczęły się bowiem pojawiać liczne nowe związki wyrazowe z przymiotnikiem *półtoratonowy*, odnoszące się nie tylko do samochodów ciężarowych, lecz także do aut osobowych oraz innych obiektów o wyróżniającej się, ponadnormatywnej itp. wadze. Odpowiednich przykładów dostarczają dane Internetu. Od lat można w nim zobaczyć związki owego przymiotnika m.in. z rzeczownikami: *ciało, ciągniki, cielsko, figury, kombi, ładunki, odważniki, ople, osobówki, płyty, zwierciadło, żarna* i wielu, wielu innymi. Zwróćmy uwagę, że większości implikowanych tu analizmów mogą odpowiadać w praktyce mownej, w spontanicznej komunikacji syntetyzmy: *półtoratonowe ciało > półtoratonówka, półtoratonowe ciągniki > półtoratonówki, półtoratonowe cielsko > półtoratonówka* itd. itp. Mówiący, nadawca komunikatu z reguły nie krępuje się tu homonimią, kłopot niejednoznaczności pozostawia odbiorcy.

Nie należy też zapominać, że przymiotnik *półtoratonowy* jest homofoniczny, ma w swej podstawie rzeczownik (1) *tona* i/albo (2) *ton*. Półtoratonowe są i dźwięki, stąd możliwa – co najmniej teoretycznie – *półtoratonówka* ‘dźwięk, głos ...’. O zaistnieniu tego rodzaju bytów rozstrzygają zawsze konkretne potrzeby **onomazjologiczne** nadawcy.

Bibliografia

- Goetel F. *Czasy wojny*. Londyn: nakł. Katolickiego Ośrodka Wydawniczego „Veritas”, 1955.
Niekrasow W. *W okopach Stalingradu*. Przekł. J. Jędrzejewicz. Wyd. 9. Warszawa: Czytelnik, 1966.
Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985-1992. Cz. 2: P-Ż. Red. T. Smółkowa. Kraków: Wydawnictwo IJP PAN, 1999.
Smółkowa T. *Nowe słownictwo polskie. Badania rzeczowników*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
Solżenicyn A. *Krąg pierwszy*. Przeł. M. Kaniowski. Paryż: Instytut Literacki, 1970.

⁹ W. Niekrasow. *W okopach Stalingradu*. Przekł. J. Jędrzejewicz. Wyd. 9. Warszawa: Czytelnik, 1966, s. 117.

¹⁰ Ю. Л. Яворская. *Очерки по русско-польским языковым взаимодействиям*. Szczecin: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1983. W publikacji (bardzo trudno czytelnej reprodukcji maszynopisu) brak indeksu omówionych wyrazów.

- Szałamow W. *Opowiadania kołymskie. I: Pierwsza śmierć*. Przeł. J. Baczyński. Gdańsk: Atex, 1991.
- Wawrzyńczyk J. *250 tysięcy ciekawych słów. Leksykon przytomnień*. T. 1. Wyd. 2 poszerz. Warszawa: BEL Studio, 2016.
- Солженицын А. *Собрание сочинений в шести томах*. Т. 3: *В круге первом*. Frankfurt/Main: Посев, 1969.
- Шаламов В. *Собрание сочинений в шести томах*. Т. 1. Москва: Терра – Книжный клуб, 2004.
- Ю. Л. Яворская. *Очерки по русско-польским языковым взаимодействиям*. Szczecin: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1983.